

IZMEĐU REVOLUCIJE I LEGITIMITETA: HRVATSKI POLITIČKI POKRET 1848-1849.

Tomislav Markus

Trojedna kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija dočekala je revolucionarna zbivanja 1848. teritorijalno razjedinjena, ekonomski zaostala i politički slaba.¹ Samo je Banska Hrvatska, koja se sastojala od tri hrvatske i tri slavonske županije, imala vrlo ograničenu autonomiju, više pokrajinsku nego državnu. Vojna granica, Istra i Dalmacija bile su podvrgnute upravi bečke vlade i upravno potpuno odvojene od Banske Hrvatske. Tradicionalnoj opasnosti od habsburškog centralizma pridružila se od 1820-ih godina sve veća opasnost od rastućeg mađarskog nacionalizma, koji je nastojao pretvoriti Ugarsku u jedinstvenu mađarsku državu s mađarskim kao službenim jezikom. Tijekom 1830-ih i 1840-ih godina javlja se novi sloj nacionalne inteligencije – hrvatske i manjim dijelom srpske – koja je pružila otpor mađarskoj politici, oslanjajući su umnogome na, najčešće skrivenu, podršku bečkog dvora. Mađari su imali podršku pojedinih grupa i pojedinaca unutar Trojedne kraljevine, od sitnog turopoljskog plemstva do nekih slavonskih velikaša, ali oni su ostali relativno slabi. Tzv. ilirski pokret nastojao je zaštititi preostalu političku autonomiju Banske Hrvatske i provesti ograničene modernizacijske reforme na kulturnom i ekonomskom planu. Ilirci su zagovarali kulturno povezivanje južnoslavenskih naroda, posebno onih unutar Habsburške Monarhije, ali politički su se ograničavali na obranu *jura municipalia*, koje su Mađari željeli ukinuti. U Banskoj Hrvatskoj prevladavale su stare staleške privilegije, municipalno uređenje županija i latinski kao službeni jezik, sve otežavajuće okolnosti za uspon novih nacionalnih snaga. Najistaknutije glasilo ilirskog pokreta bile su *Novine horvatzke* Ljudevita Gaja, koje su nakon 1835. izlazile pod različitim imenima, a nakon prve godine na štokavskom jeziku. Krajem 1847. Hrvatski je sabor donio odluku o uvođenju narodnog jezika u javne poslove što su, usprkos izostanku kraljeve sankcije, hrvatsko-slavonske oblasti počele same provoditi.

U ožujku 1848. došlo je do nereda u Beču i pada omraženog kancelara Metternicha, simbola predožujskog poretka. Mađarska elita iskoristila je slabost bečkog dvora i od kralja iznudila velike političke ustupke, koje su Mađarskoj dale status *de facto* samostalne države, s resorima vanjskih, vojnih i financijskih poslova. Po ustavnim zakonima Mađarskog sabora iz travnja 1848. slavonske su županije trebale biti neposredno pripojene Mađarskoj, dok bi uža Hrvatska zadržala prividnu autonomiju. Početak revolucije bio je poticaj mnogim nacionalnim i političkim pokretima da iznesu političke, ekonomske i kulturne zahtjeve. Najčešće se tražila obnova ili uspostava regionalne i pokrajinske autonomije u okviru etničkih granica ili šire, ovisno o aspiracijama pojedine nacionalne elite. U slučaju Hrvata osnovni su se zahtjevi iz prvog razdoblja u ožujku i travnju 1848. odnosili na obnovu teritorijalne cjelovitosti i političke autonomije Trojedne kraljevine, uvođenje narodnog jezika u javne poslove, crkvene i ekonomske reforme, stvaranje autonomne vlade, ukinuće kmetstva i staleških privilegija, slobodu tiska, poreznu jednakost i drugo.² U početku je najvažniji zahtjev bio pripojenje

¹ O zbivanjima u Hrvatskoj neposredno prije 1848. i o ilirskom pokretu postoji opsežna literatura (vidi: Šidak, 1973; Korunić, 1989; Markus, 2000; Švoger, 2004. i tamo navedena literatura). U ovoj se studiji kraće govori o prvom razdoblju hrvatskog pokreta, do zaključenja Sabora u srpnju 1848., jer je ono detaljnije analizirano u uvodnoj studiji u knjizi *Hrvatski državni sabor 1848., sv. 1* (Stančić, 2001) i jer su u ovoj knjizi pretežno sakupljeni dokumenti iz kasnijeg razdoblja.

² Iveljić-Kolanović-Stančić, 2001:74-90, 92-99, 115-118.

Dalmacije i Vojne granice Banskoj Hrvatskoj, koji su izrazili mnogi hrvatski publicisti i političari. No, u Dalmaciji, u kojoj je dominirala autonomaška inteligencija, te u Vojnoj granici u kojoj je dominirao vojni birokratski sustav, nije bilo adekvatnog odgovora. U publicističkim krugovima najznačajniju je djelatnost pokazivao Bogoslav Šulek, inače slovačkog porijekla, koji je u više članaka zagovarao teritorijalnu cjelovitost Trojedne kraljevine, reforme u Granici i stvaranje odgovorne domaće vlade.³ Skupština zagrebačkih građana 25. ožujka 1848. nije iznijela «program» hrvatske Četrdesetosme, ali u «Zahtjevima naroda» najjasnije su izraženi neki od temeljnih zahtjeva hrvatskog pokreta, od političke autonomije i teritorijalnog ujedinjavanja, do ekonomskih i društvenih reformi.

Ubrzo je najveći problem hrvatskog političkog pokreta postao sukob s novom mađarskom vladom, koja je imala formalni legitimitet. Hrvatska elita više nije mogla kao prije računati na ograničenu podršku bečkog dvora, koji je privremeno izgubio svaki utjecaj u zemljama Translajtanijske, osim donekle u jedinicama carske vojske. U hrvatskim su krugovima odbijeni pojedini mađarski pokušaji da se postigne mađarsko-hrvatska suradnja, jer su ocijenjeni kao licemjerni, dok Mađari progone pripadnike drugih naroda u Translajtaniji. Mnogi dokumenti vezani uz tadašnji hrvatski pokret osuđuju, još više nego ranije, politiku mađarizacije i nametanja mađarskog jezika Slovacima, Rumunjima i Srbima. Traži se ostvarenje nacionalne ravnopravnosti i obnova političke veze Translajtanijske s austrijskim pokrajinama. U mnogim dopisima hrvatskih ovlasti upućenih kralju, traži se poštovanje hrvatske autonomije i očuvanje njezine neovisnosti od nove mađarske vlade.⁴ Hrvatski je politički pokret – i to je bila njegova osnovna razlika u odnosu na mađarski pokret - od početka osuđivao mađarski separatizam i isticao svoju želju da ostane u okviru Habsburške Monarhije. Uzrok tome nije bio slijepi legitimitet, već uvjerenje da je Trojedna kraljevina preslaba za samostalnu političku egzistenciju. No, pokazat će se da su i zahtjevi za širokom državnom autonomijom, iako znatno slabiji od mađarskih pretenzija, bili pretjerani za bečke centralističke krugove. Pritisak mađarskog nacionalizma tražio je nužnost organizacije političkog vodstva hrvatskog pokreta. Tu je najvažnija ustanova bila osoba bana, jer Trojedna kraljevina tada nije imala bana, već tek banskog namjesnika – zagrebačkog biskupa Jurja Haulika. I hrvatskoj eliti i bečkom dvoru bilo je u interesu da ban bude vojna osoba, koja bi mogla poslužiti protiv mađarskog separatizma. Na tajnoj državnoj konferenciji održanoj 21-23. ožujka 1848. banom je imenovan graničarski pukovnik Josip Jelačić. To se poklopilo sa željama mnogih hrvatskih političara, jer je Jelačić bio poznat otprije po svojoj podršci ilirskom pokretu, a vrijedio je ne samo kao carski oficir, već i kao «narodni čovjek». Nakon dolaska u Hrvatsku Jelačić je djelovao energično, prekinuo je sve službene kontakte s mađarskom vladom, odbijao primati od nje naredbe, proglasio ukinuće kmetstva, objavio uvođenje prijekog suda i odstranio mađarone s vlasti u Zagrebačkoj županiji. Hrvatska je javnost nepodijeljeno podržala Jelačićeve mjere, prepoznavši u njima obranu hrvatske autonomije i prve korake prema ostvarenju osnovnih nacionalnih ciljeva. Tijekom ožujka i travnja 1848. bilo je čestih pokušaja i prijedloga da se nađe neki *modus vivendi* s Mađarima, ali oni su ubrzo zamijenjeni sve izrazitijim antimadžarskim raspoloženjem. Promadžarski elementi – pristalice bivše Horvatsko-vugerske stranke, otišli su u emigraciju, promijenili političko opredjeljenje ili se politički pasivizirali.

U toku travnja i svibnja 1848. istaknuti publicisti i političari hrvatskog pokreta – Ljudevit Vukotinović, Ivan Mažuranić, Ivan Kukuljević, Bogoslav Šulek i drugi – razrađivali su već ustanovljene smjernice hrvatske politike. Tražili su očuvanje i proširenje hrvatske

³ Markus, 2005:68-80. Detaljno o događajima u ožujku 1848. i prvim zahtjevima hrvatskog pokreta piše Šidak, 1979:33-71.

⁴ Iveljić-Kolanović-Stančić, 2001:168-176, 178-180, 182-183, 200-203, 205-221, 258-267.

autonomije, novi savez s Ugarskom na temelju političke ravnopravnosti, prekid mađarizacije i ostvarenje nacionalne ravnopravnosti ugarskih naroda itd. Što se tiče središnjeg pitanja – odnosa prema Mađarima i novoj mađarskoj vladi – prijedlozi su se, do druge polovine travnja 1848, kretali od raskida upravnih veza do nastojanja da se prizna narodna ravnopravnost u zemljama ugarske krune, ali bez potpunog prekida svih političkih odnosa.⁵ No, svi su bili jednodušni u odbijanju mađarskog političkog separatizma i nacionalne hegemonije nad drugim narodima. U hrvatskoj javnosti tražen je oslonac kod nekih nemađarskih naroda u Ugarskoj, ponajprije kod Srba. U srpskim područjima Banata, Bačke i (istočnog) Srijema u proljeće 1848, razvio se snažan srpski nacionalni pokret, koji je istaknuo zahtjev za stvaranjem autonomne političke jedinice – Srpske Vojvod(ov)ine, kojoj bi pripao i najveći dio Srijema. Teritorijalno pitanje Srijema tada je bilo sporedno u usporedbi s potrebom suradnje protiv Mađara kao zajedničkog neprijatelja. Hrvatsko poslanstvo prisustvovalo je Srpskom narodnom saboru u Sremskim Karlovcima sredinom svibnja 1848, dok je srpsko poslanstvo bilo prisutno kod otvaranja Hrvatskog sabora tri tjedna kasnije u Zagrebu. Hrvatska je javnost podržala težnje srpskog pokreta za stvaranjem Vojvodine i ostvarenjem nacionalne ravnopravnosti, jer su tako i Hrvati mogli lakše ostvariti svoje ciljeve. Hrvatski i srpski pokret nisu mogli računati na podršku bečkog dvora, posebno nakon novih nereda u Beču i bijega dinastije u Innsbruck. Bečki je dvor, osobito u slučaju Hrvata, igrao dvostruku igru, jer je formalno podupirao mađarsku vladu, ali ništa nije činio da bi pomogao stvarno provođenje mađarskih namjera. To se posebno vidjelo u ljeto 1848. kada je Jelačić formalno svrgnut s banske časti, ali u Innsbrucku je tretiran kao hrvatski ban i u tom je svojstvu pregovarao s predsjednikom mađarske vlade. Tada dinastija još nije mogla otvoreno istupiti protiv mađarskog pokreta i izjasniti se za obnovu jedinstva Carstva.

U svibnju 1848. Banska konferencija, sastavljena od uglednih osoba iz javnog života Hrvatske, izradila je napatuk o provođenju izbora za Sabor u koji su birana 192 zastupnika na temelju posrednog izbornog prava. Zbog relativno visokog izbornog cenza biračko pravo imalo je oko 40.000 osoba uz viriliste, koji su po funkciji mogli osobno prisustvovati sjednicama Sabora. Hrvatski sabor zasjedao je, zbog Jelačićevog odlaska u Innsbruck, u dva odvojena razdoblja, 5-12. lipnja i 27. lipnja–10. srpnja 1848. U prvom razdoblju zasjedanja Sabor je donio najvažnije političke odluke: potvrdu svih ranijih Jelačićevih naredbi, odvajanje Trojedne kraljevine od Ugarske i pridruženje ustavnim austrijskim pokrajinama, postignuće teritorijalne cjelovitosti i odgovorne vlade. Usprkos željama nekih zastupnika da se očuva savez sa Ugarskom, većina zastupnika bila je za sankcioniranje *de facto* prekinutih odnosa i političku preorijentaciju Trojedne kraljevine prema austrijskim pokrajinama. Sabor je priznao financijske, vojne i vanjske poslove kao zajedničke za sve zemlje Monarhije, ali samo u okviru ustavnog i parlamentarnog poretka i uz poštivanje hrvatske političke i državne autonomije. Pri tome nije tražio preuređenje Habsburške Monarhije u federaciju ravnopravnih država i naroda na austroslavističkim osnovama, ali ta se ideja tada pojavila u zagrebačkom tisku, posebno u člancima Bogoslava Šuleka.⁶ Donesen je i zaključak o stvaranju posebne

⁵ U brošuri «Někoja glavna pitanja našeg vremena», Ljudevit Vukotinović tražio je prekid administrativnih veza s mađarskom vladom, ali uz zadržavanje jednog hrvatskog ministra u njoj, dok je Ivan Mažuranić, u istovremenoj brošuri «Hervati Madjarom» predlagao očuvanje veza, ali uz prekid velikomađarske politike i priznanje hrvatske samostalnosti i narodne ravnopravnosti. Obje su brošure izašle sredinom travnja 1848, ubrzo će doći do prekida *svih* veza s mađarskom vladom.

⁶ NDHS, 10. VI. 1848/59, 15. VI. 1848/61). Autor je ranije istaknuo razliku između službenih hrvatskih organa, poput bana, Sabora i Banskog vijeća, koji nisu isticali ideju austroslavizma i šire javnosti, posebno zagrebačkih listova, koji su je od ljeta 1848. često zagovarali i upozorio da je krivo mišljenje, koje se često susreće u historiografiji, da je Hrvatski sabor 1848. usvojio ideju austroslavizma (Markus, 2000:127-136). Detaljnije o austroslavizmu i problemu preuređenja Monarhije u hrvatskoj javnosti i šire usp.: Šidak, 1979:95-114, 249-289; Korunić, 1986, 1989; Markus, 2000, 2001; Švoger, 2004:180-214.

hrvatske vlade ili «državnog vieća». Proglašen je i politički savez Trojedne kraljevine sa Srpskom Vojvodinom pri čemu je sporno pitanje Srijema nejasno razriješeno, a istaknuta je želja za povezivanjem i sa slovenskim pokrajinama.⁷ Sabor je uputio proglas stanovništvu Dalmacije, pozivajući ga na sjedinjenje s Banskom Hrvatskom na temelju povijesnih i etničkih veza. Od kralja je tražio da se iz Hrvatske više ne upućuju nove graničarske jedinice, jer bi njezina obrana – mislilo se protiv Mađara – postala ugrožena.⁸

Sabor je 12. lipnja 1848. privremeno prekinuo zasjedanje kako bi ban Jelačić, na čelu saborskog poslanstva, mogao otići kralju u Innsbruck. Na pritisak mađarske vlade kralj je izdao manifeste, kojima se Jelačić svrgava s banske časti te pozivaju se sve hrvatsko-slavonske oblasti da slušaju zapovijedi generala Hrabowskog. No, to je bila diplomatsko taktiziranje bečkog dvora, jer je u Innsbrucku Jelačić primljen *de facto* kao ban, a članovi carske obitelji izrazili su podršku hrvatskoj stvari. No, kralj je, pod utjecajem mađarske vlade, poslanstvo tretirao kao nezakonito i odredio je nadvojvodu Johanna kao posrednika u hrvatsko-mađarskim pregovorima. Iako saborske molbe nisu prihvaćene, određivanje pregovora značilo je da protiv Jelačića nisu primijenjeni protubanski manifesti i da ih ne treba preozbiljno shvatiti. Jelačić je na dvoru učvrstio svoj položaj uputivši proglas graničarskim jedinicama u Italiji, pozivajući ih na očuvanje vjernosti vladaru te naglasio sposobnost Hrvata da i bez njih brane domovinu.⁹ U Zagrebu je u međuvremenu djelovao Saborski upravni odbor, pod predsjedništvom Mirka Lentulaja, koji je nastojao suzbiti rastući mađarski utjecaj u Slavoniji. Odbor je održavao veze s banskim povjerenicima, posebno s Albertom Nugentom i sa srpskim Glavnim odborom, nastojeći uputiti i oružanu pomoć Srbima protiv Hrabowskog. Protubanski manifesti izazvali su veliko nezadovoljstvo, ali tretirani su kao spletke mađarske vlade i nisu doveli do protuaustrijskih akcija.

Sabor je 29. lipnja 1848. nastavio sa zasjedanjem i na početku je Jelačiću podijelio diktatorske ovlasti za potrebe obrane zemlje, koje će ban kasnije više puta zloupotrijebiti, uglavnom u interesu bečke reakcije. Sabor je prihvatio posredovanje nadvojvode Johanna, ali je prije početka pregovora tražio ukinuće protubanskih manifesta, priznanje zakonitosti Sabora, uklanjanje mađarskih odreda iz Slavonije, pozivanje predstavnika Dalmacije i ugarskih Srba na pregovore, održavanje pregovora na neutralnom mjestu i prestanak progona ugarskih Slavena.¹⁰ U reprezentaciji upućenoj nadvojvodi Sabor je istaknuo neodrživost velikomađarske politike, koja prijeti uništenjem Monarhije i koja negira nacionalna prava drugih, posebno slavenskih naroda.¹¹ U prijedlogu saborskog odbora posebno se ustrajavalo na centralizaciji osnovnih – vanjskih, vojnih i financijskih – poslova u okviru središnjih ustavnih ustanova u Beču, prekidu progona nemađarskih naroda i nezavisnosti Trojedne kraljevine i Srpske Vojvodine od mađarske vlade.¹² Međutim, saborski su zastupnici imali malo nade da će budući pregovori završiti uspješno, kako se vidi iz oštih protumađarskih proglašenja upućenih narodu 6. srpnja 1848, u kojima se napada mađarska vlada i njezina politika.¹³ Sabor je donio mjere za provođenje ekonomskih i socijalnih reformi u Vojnoj granici, pod nazivom «Ustav krajiški». Njihov je cilj bio olakšanje života graničara, ukidanje

⁷ Iveljić-Kolanović-Stančić, 2001:541-542, 544-545.

⁸ HDA, ZS I., 1848., 131/59; SN, 20. VI. 1848/7.

⁹ AHAZU, OBJ, III/H-3.

¹⁰ Iveljić-Kolanović-Stančić, 2001:552-553. Hrvatsko-mađarski pregovori kasnije su održani bez ikakvog obzira na saborske zahtjeve.

¹¹ NDHS, 6. VII. 1848/70.

¹² Iveljić-Kolanović-Stančić, 2001:553-554.

¹³ HDA, ZS I., 1848/131-84.

najgorih feudalnih zloporaba, postupno uvođenje hrvatskog jezika kao službenog itd.¹⁴ Većina je zastupnika bila za radikalne mjere, tj. priključenje Granice Trojednoj kraljevini, ali s obzirom na teške političke prilike, prihvaćene su postupne mjere. Većina graničarskih zastupnika protestirala je protiv saborskog reformizma, smatrajući da nije dovoljan da ukloni veliko nezadovoljstvo u Granici protiv starog birokratskog poretka, ali osim kratke buntovničke djelatnosti Dimitrija Orelja, mirno su prihvatili odluku većine.¹⁵ Sabor je uputio proglas graničarskom stanovništvu, pozivajući ga da sluša banske naredbe i da ne vjeruje mađarskoj propagandi.¹⁶ U reprezentaciji kralju Sabor je istaknuo potrebu ustavnog preuređenja Granice i njezinog što bržeg priključenja matici zemlji, kao i nužnost njezine nezavisnosti od mađarske vlade.¹⁷ Sabor je potvrdio Jelačićevu odredbu o ukinuću kmetskih podavanja i neograničeno pravo seljačkog raspolaganja selišnim posjedima, ali uz odštetu plemstvu i svećenstvu za ukinuta urbarijalna podavanja.¹⁸ Prije zaključenja zasjedanja Sabor je izdao proglas europskim narodima pod nazivom «Manifest Naroda Hrvatsko-Slavonskoga» u kojem je istaknuto da je osnovna težnja Hrvata biti slobodan narod u slobodnom austrijskom carstvu. Za to je osnovni uvjet prestanak mađarske i njemačke vlasti nad slavenskim i drugim narodima i ostvarenje političke autonomije svakog naroda na njegovom etničkom teritoriju. Manifest posebno osuđuje, s obzirom na simpatije europske liberalne javnosti prema Mađarima, velikomađarsku politiku, koja izaziva otpor svih drugih naroda, a posebno Hrvata, koji samo brane raniju autonomiju. Manifest kratko – to je jedino takvo mjesto u aktu nekog službenog hrvatskog organa - ističe i potrebu preuređenja Austrije u pluralnu saveznu državu ravnopravnih naroda.¹⁹ Zbog teških političkih i vojnih okolnosti Sabor je donio odluku o odgodi i prestao s radom 9. srpnja 1848, ali više se nikada nije ponovno sastao u istom sazivu.

Nakon zaključenja saborskih zasjedanja Jelačić je sredinom srpnja 1848. boravio u Slavoniji i nastojao učvrstiti bansku vlast. No, suočio se s mnogim teškoćama, od jakog mađarskog utjecaja, posebno u sjevernim dijelovima Virovitičke županije, do srpskog pokreta u Srijemu, koji je ranije županijske organe vlasti zamijenio narodnim odborima pod kontrolom srpskog Glavnog odbora. Krajem srpnja 1848. obavljani su, uz posredovanje nadvojvode Johanna, pregovori u Beču između Jelačića i predsjednika mađarske vlade L. Batthyanyja. Pregovori su završili neuspješno, jer mađarska strana nije željela pristati na zajedničke poslove za cijelu Monarhiju odnosno odustati od faktične samostalnosti svoje zemlje. Mađarima je neprihvatljiv bio i zahtjev za priznavanjem Srpske Vojvodine. U tim je pregovorima Jelačić po prvi put zloupotrijebio svoje diktatorske ovlasti, jer je zaobišao ostale uvjete, koje je Hrvatski sabor odredio za pregovore. U proglasu hrvatskoj javnosti od 6. kolovoza 1848. Jelačić je istaknuo da je od Mađara tražio priznanje zajedničkih poslova, priznanje Vojvodine i slobodno korištenje hrvatskog jezika u komunikaciji s ugarskim vlastima.²⁰ Isti je dan Jelačić izdao i «olakšice» za Vojnu granicu, točnije, uglavnom privredne reforme, dok su pitanja uvođenja narodnog jezika kao službenog i upravno sjedinjenje Granice s Provincijalnom ostavljeni za kasniju kraljevu potvrdu.²¹ Krajem srpnja 1848. u Beču je boravilo hrvatsko poslanstvo, koje je Austrijski parlament odbio primiti, jer je došlo iz druge države, tj. Mađarske. Poslanstvo se obratilo austrijskim narodima proglasom,

¹⁴ Iveljić-Kolanović-Stančić, 2001:555-570. O političkim prilikama u Granici usp.: Valentić, 1981; Buczynski, 2001.

¹⁵ HDA, SHSD, kut. 2, 1848/11-2.

¹⁶ AHAZU, OBJ, III/H-4.

¹⁷ NSK, ZR, ZL, HS II., R VIIIa B-2.

¹⁸ Detaljnije o seljačkom pitanju u tadašnjoj Banskoj Hrvatskoj i Slavoniji usp.: Šidak, 1979:145-174.

¹⁹ NSK, ZR, ZL, RS I., R VIIIa B-2.

²⁰ AHAZU, OBJ, III/H-7.

²¹ AHAZU, OFŠ, XIII B 231/342.

pod nazivom «Die Kroaten und Slawonier an die Völker Oesterreichs» - u osnovi njemački prijevod saborskog «Manifesta» - u kojem se napada mađarska hegemonistička politika i ističe želja Hrvata da budu slobodan narod u slobodnom austrijskom carstvu.²² U to je vrijeme počeo u Zagrebu izlaziti novi politički list pod imenom *Slavenski Jug*, koji se od početka zalagao za austroslavističko preuređenje Habsburške Monarhije, ravnopravnost ugarskih naroda, suradnju Hrvata s drugim slavenskim i južnoslavenskim narodima, te državnu autonomiju i teritorijalnu cjelovitost Trojedne kraljevine unutar Monarhije.

Tijekom kolovoza 1848. došlo je do daljnjeg pogoršanja hrvatsko-mađarskih odnosa, kako zbog mađarskih nastojanja da povećaju utjecaj u pojedinim dijelovima Slavonije, tako i zbog sve žešćih borbi i okrutnosti na mađarsko-srpskom ratištu. Austrijskom pobjedom u sjevernoj Italiji nad Pijemontom učvršćena je carska pozicija i olakšana Jelačićeva intervencija protiv mađarske vlade. Jelačić je učvrstio bansku vlast u istočnoj Slavoniji, osim većeg dijela Srijema, koji je i dalje bio pod kontrolom srpskog pokreta. Kralj je početkom rujna poništio protubanske manifeste i Jelačiću vratio sve ovlasti. Iz krugova bliskih carskom dvoru Jelačić je primao poticaje da počne s intervencijom, čiji je osnovni cilj bio uništenje mađarske samostalnosti i obnova cjelovitosti Habsburške Monarhije. Takva je intervencija primarno bila u interesu bečkog dvora, ali tada su mnogi, ne samo među Hrvatima, vjerovali da se može iskoristiti u prilog ostvarenja nacionalne ravnopravnosti. Intervenciju je podupirala i hrvatska javnost, smatrajući da će biti u interesu nemađarskih naroda. U proglasu narodu od 7. rujna 1848. Jelačić je intervenciju opravdao ustrajavanjem mađarske vlade na političkom separatizmu, posebno zajedničkih poslova za cijelu Monarhiju, i odbijanje narodne ravnopravnosti, posebno srpskih zahtjeva.²³ Na Jelačićev nalog podžupan Zagrebačke županije Josip Bunjevac zauzeo je krajem kolovoza 1848. Rijeku, u kojoj je do tada prevladavala promađarska orijentacija. Prije odlaska u rat Jelačić je donio uredbu o organizaciji Banskog vijeća ne kao neformalne vlade, već kao upravnog organa odgovornog njemu osobno. Bansko se vijeće sastojalo od pravosudnog, financijskog, unutarnjeg, prosvjetnog i bojnog odsjeka i imalo je administrativnu vlast nad nižim upravnim organima na području Banske Hrvatske i Slavonije, osim većeg dijela Srijema, u kojem je stvarnu vlast imao srpski Glavni narodni odbor. Bansko vijeće nije imalo status prave vlade, jer se moralo obraćati banu za rješavanje i najsitnijih pitanja, ali kasnije, tijekom 1849. mnogi u Hrvatskoj gledali su u njemu osnovu po kojoj bi trebalo stvoriti pravu državnu vladu odgovornu Saboru.

Jelačićev prelazak preko Drave hrvatska je javnost pozdravila, smatrajući da je neophodno sredstvo za ostvarenje osnovnih nacionalnih ciljeva.²⁴ No, intervencija je prije svega bila u austrijskom interesu i značila je veliki skok u tamu. Nositelji hrvatske politike nisu imali nikakva jamstva od kralja i austrijske vlade, da će biti uvaženi osnovni zahtjevi hrvatskog političkog pokreta koje je formulirao Hrvatski sabor, posebno državna autonomija i teritorijalna cjelovitost Trojedne kraljevine. Što se tiče zahtjeva za narodnom ravnopravnošću, pokazat će se da ona može postojati i u uvjetima neustavnog birokratskog poretka, koji jednako pritišće sve narode. Još su manje realni mogli izgledati zahtjevi za austroslavističkim preuređenjem Monarhije, koji su se često isticali u hrvatskom javnom mnijenju. No, tada se općenito smatralo da je najvažnije oružanom intervencijom odstraniti samostalnu mađarsku vladu i obnoviti jedinstvo Monarhije. Podcijenjena je žilavost konzervativnih snaga u Austriji oko dinastije i carske vojske, kojima ustavni poredak i uvažavanje nacionalnih težnji nije bilo u interesu. Vojni značaj Jelačićevih odreda bilo je zanemariv, jer se uglavnom radilo o

²² NSK, ZR, ZL, IP, R VIIIa I-3. O saborskom poslanstvu detaljnije piše Šidak, 1979:175-195.

²³ AHAZU, OBJ, III/B-42.

²⁴ NDHS, 9. IX. 1848/95, 14. IX. 1848/100, 16. IX. 1848/101; SJ, 1. IX. 1848/12, 8. IX. 1848/15, 10. IX. 1848/16, 13. IX. 1848/17.

jedinicama drugog i trećeg poziva, slabo naoružanim i ne puno bolje hranjenim. Čak i uz vrlo slabi otpor Mađara Jelačić nije mogao prodrijeti do Pešte, a nakon vijesti o novoj pobuni u Beču, krenuo je na zapad prema austrijskim pokrajinama. U svojim proglasima krajem rujna 1848. kralj je osudio separatizam mađarske politike i progon nemađarskih naroda u Ugarskoj, istaknuvši potrebu za obnovom jedinstva Carstva. Početkom listopada 1848. kralj je raspustio Mađarski sabor, poništio sve njegove nesankcionirane zaključke i imenovao Jelačića kraljevskim komesarom i zapovjednikom carskih jedinica u Ugarskoj i Erdelju. No, te uredbe nikada nisu provedene, jer je Mađarski sabor, iako u okrnjenom sastavu, nastavio s radom, a Jelačić je ubrzo izgubio položaj komesara.

Nakon Jelačićevog polaska u rat, u političkom životu Hrvatske zavladao je političko mrtvilo, jer je svu pozornost javnosti zaokupio vojni pohod. No, nova pobuna u Beču u listopadu 1848. i ponovni bijeg carske obitelji, izazvali su veliku pozornost hrvatske javnosti. Pobuna je osuđena kao posljedica intriga njemačkih nacionalista i mađarskih separatista, koji ne priznaju načelo nacionalne ravnopravnosti i slobodan razvoj svih naroda u cjelovitoj Austriji. Također se tumačila kao posljedica nastojanja da se održi njemačka i mađarska dominacija nad slavenskim narodima u Austriji i Ugarskoj i kao diverzija, koja treba spriječiti Jelačićevo zauzimanje Pešte. Iako je nasilno gušenje pobune, u kojoj su sudjelovali i Jelačićevi odredi općenito bilo odobreno, pojavile su se i kritike zbog pojedinačnih strijeljanja i uvođenja opsadnog stanja.²⁵ Povodom bečke pobune banski namjesnik Mirko Lentulaj svim je oblastima izdao zapovijed, kojom se zabranjuje povratak promađarskih orijentiranih emigranata, naređuje se praćenje sumnjivih osoba i provođenje prijekog suda protiv buntovnika.²⁶ Mjesec dana kasnije, ban Jelačić je povodom vijesti o seljačkim nemirima u Zagrebačkoj županiji, izdao proglas seljacima u Hrvatskoj i Slavoniji, u kojem se ponavljaju saborske odluke o ukinuću urbarijalnih podavanja i raspolaganju selišnim zemljama.²⁷ Nesigurnom stanju na selu pridonijela je i Jelačićeva odluka iz listopada 1848. o regrutaciji za redovnu vojsku, koja se provodila polako i uz velike teškoće.

Za vrijeme bečke pobune hrvatska javnost nije još smatrala da prijete opasnost od obnove austrijske reakcije. To će se promijeniti u studenome 1848. godine. Već je kraljev proglas narodima ugarske krune od 6. studenoga 1848, kojim se konzervativni carski general knez Windischgrätz postavlja za vrhovnog zapovjednika c. kr. trupa u Ugarskoj, izazvao mučan dojam u hrvatskoj javnosti. Time je prešutno poništen kraljev proglas iz listopada 1848, a Jelačić je podvrgnut zapovjedništvu carskog generala, koji je u dijelu slavenske javnosti već od ranije bio ozloglašen zbog bombardiranja Praga i rastjerivanja Slavenskog kongresa u lipnju 1848. Hrvatski su publicisti isticali da Jelačić nije zaslužio takav postupak i skretali pozornost da kraljev proglas nije supotpisan od odgovornog ministra, kako je po ustavnoj proceduri uobičajeno.²⁸ Još više zabrinutosti izazvalo je imenovanje nove vlade na čelu s F. Stadionom i F. Schwarzenbergom, tradicionalnim političarima, poznatima po konzervativnoj orijentaciji. Nova vlada, koja nije bila parlamentarna, već ju je na prijedlog dvorskih i vojnih krugova imenovao car, za svoj je osnovni zadatak postavila obnovu jedinstva Monarhije za što je trebalo slomiti mađarsku revoluciju. Pojedini su hrvatski javni djelatnici upozoravali da su svi članovi nove vlade njemačke narodnosti, ne poznaju slavenske

²⁵ NDHS, 17. X. 1848/114, 19. X. 1848/115, 2. XI. 1848/121; AZ, 14. X. 1848/117, 17. X. 1848/118, 21. X. 1848/120, 24. X. 1848/121, 28. X. 1848/123; SJ, 11. X. 1848/29, 18. X. 1848/32, 20. X. 1848/33, 22. X. 1848/34, 25. X. 1848/35. O reakciji hrvatske javnosti na listopadsku revoluciju detaljno piše Šidak, 1979:249-289.

²⁶ HDA, BP, kut. CLII., 1848/104c.

²⁷ HDA, ZS I., 1848/131-68.

²⁸ NDHS, 18. XI. 1848/128, 30. XI. 1848/133; AZ, 14. XI. 1848/130; SJ, 12. XI. 1848/43, 15. XI. 1848/44, 17. XI. 1848/45, 22. XI. 1848/47, 26. XI. 1848/49, 29. XI. 1848/50.

jezike i uglavnom su pristalice centraliziranog uređenja u kojem nema mjesta za austroslavistički (kon)federalizam.²⁹ U to je vrijeme, kao i ranije i kasnije, austroslavizam ostao jedna od osnovnih orijentacija u hrvatskom javnom mnijenju. Pojavilo se, ipak, jedno usamljeno mišljenje anonimnog autora, koji je smatrao da bi za Austriju brza propast bila najbolja, jer se ona može održati samo na temelju nacionalnih sukoba. Unutar Austrije nacionalni problemi ne mogu se riješiti, već samo potiskivati i takva je Austrija stalna prijetnja europskom miru.³⁰ Iako je taj članak izazvao oštra reagiranja u Beču te Jelačićev zahtjev da se izradi tiskovni zakon, on je prošao bez posljedica.

U prosincu 1848. započela je intervencija c. kr. austrijske vojske protiv samostalne mađarske vlade i u početku se odvijala uspješno, jer je u siječnju 1849. zauzeta Pešta bez većih borbi, a mađarska je vojska, tada još slabo organizirana, odbačena preko Tise. U to vrijeme dolazi do privremenog jačanja optimističnih tonova u hrvatskoj javnosti. Posebno je pozdravljen program nove austrijske vlade u kojem se zagovara poštivanje ustavnosti, slobodan razvitak općina, nezavisnost Monarhije (mislilo se od Njemačkog Saveza), parlamentarizam i narodna ravnopravnost. Iako ništa nije rečeno o austroslavizmu i federalizmu, hrvatska je javnost uglavnom pozdravila program, smatrajući da je u skladu s osnovnim hrvatskim težnjama i da se neizrečene stvari mogu lako nadopuniti kroz djelovanje Austrijskog parlamenta.³¹ U to je vrijeme, krajem studenoga 1848, u Zagrebu osnovano društvo «Slavenska Lipa na slavenskom Jugu», koja je okupila više istaknutih javnih djelatnika iz Hrvatske i Slavonije: Bogoslava Šuleka, Ivana Kukuljevića, Dragutina Kušlana, Nikolu Krestića, Maksima Pricu, Slavoljuba Vrbančića i druge. Društvo, osnovano po uzoru na slično češko društvo, u programu se založilo za austroslavističko i federalističko preuređenje Monarhije, nacionalnu ravnopravnost, prosvjetni i ekonomski razvoj, političku demokratizaciju i suradnju Hrvata s drugim slavenskim i južnoslavenskim narodima.³² Hrvatska je javnost pozdravila promjenu na prijestolju kada je Ferdinanda V. naslijedio Franjo Josip I. Smatralo se da će novi vladar, iako nije ustavno naslijedio prijestolje, lakše ostvariti nacionalnu ravnopravnost u zemljama ugarske krune i pomoći političkoj konsolidaciji i preuređenju Monarhije. Tada su se pojavile inicijative nekoliko oblasti, zagrebačke «Lipe» i pojedinih publicista, da Hrvatska i Slavonija pošalju zastupnike u Austrijski parlament, kako bi olakšali federalističko preuređenje Monarhije.³³ No Bansko vijeće, iako je simpatiziralo s tim nastojanjem, nije se željelo upuštati u političke avanture, niti je to moglo učiniti bez Jelačićevog odobrenja. Službeni predstavnici hrvatske politike tada su smatrali da najprije treba uspješno završiti vojne operacije u Ugarskoj i tek zatim rješavati glavna politička i ostala pitanja. Ipak, Bansko vijeće uputilo krajem prosinca 1848. jedan memorandum kralju, u kojem je istaknulo uvjete povezivanja Trojedne kraljevine s austrijskim pokrajinama na temelju zaključaka Sabora iz 1848. U memorandumu se ističe nužnost nezavisnosti Austrije od Njemačkog Saveza i ravnopravnost naroda, kao i ispunjenje političkih zahtjeva Hrvata i vojvođanskih Srba.³⁴ U hrvatskoj je javnosti pozdravljeno i kraljevo imenovanje Jelačića upraviteljem Dalmacije i Rijeke, koje je, iako samo formalno, shvaćeno kao put prema ujedinjavanju hrvatskih zemalja.

²⁹ NDHS, 25. XI. 1848/131; SJ, 15. XI. 1848/44.

³⁰ SJ, 1. XII. 1848/51.

³¹ NDHS, 2. XII. 1848/134; SJ, 3. XII. 1848/52, 6. XII. 1848/53.

³² NSK, ZR, PZSL, R 6524/a-1. O djelatnosti Slavenske lipe piše Šidak, 1979:291-321.

³³ NDHS, 12. XII. 1848/133; AZ, 5. XII. 1848/139; SJ, 12. XII. 1848/56, 28. XII. 1848/62. O raspoloženjima u hrvatskoj javnosti u studenom i prosincu 1848. usp. Šidak, 1979:249-321; Korunić, 1986:110-140; Markus, 2000:207-241; Švogler, 2004.

³⁴ AZ, 2. I. 1849/1. Odgovora na memorandum nije bilo, niti ga je Bansko vijeće, izgleda, očekivalo, jer je istaknulo da o tim pitanjima može odlučivati Hrvatski sabor u direktnim pregovorima s kraljem.

Hrvatski politički pokret, službeni organi i javno mnijenje bili su za očuvanje Habsburške Monarhije na temelju zajedničkih poslova i središnjih organa, ali samo i isključivo uz poštivanje hrvatske državne autonomije i teritorijalne cjelovitosti. Novi kralj i austrijska vlada, međutim, nastojali su restaurirati ne samo jedinstvo Carstva, već i provesti centralizirano uređenje, koje bi se, za razliku od predožujuskog sustava, u punoj mjeri proširilo na zemlje Translajtanijske, uključujući i Trojednu kraljevinu. Mađarska je pobuna shvaćena kao dobrodošao izgovor, jer su njome Mađari «proigrali» svoja povijesna prava. Drugi narodi u Translajtanijskoj nisu se uzimali u obzir, bilo zato što su poput Hrvata bili preslabi politički čimbenik, bilo zato što su uz svoju slabost, bili tretirani kao «nepovijesni narodi», poput Srba, Slovaka i Rumunja. U centraliziranom carstvu službeni jezik svih državnih organa, osim općinskih, trebao bi biti njemački, što je u praksi značilo, protezanje njemačkog jezika na zemlje Translajtanijske, u kojima se do tada koristio latinski (ranije) ili u novije vrijeme, mađarski i hrvatski. Ta je politika došla vrlo rano do izražaja, kada je u prosincu 1848. bečka vlada poslala Banskome vijeću obavijesti o promjeni na prijestolju i manifeste novog vladara samo na njemačkom jeziku. Više je hrvatskih oblasti izrazilo ogorčenje tim postupkom i tražilo od Banskog vijeća da posreduje kod kralja i traži zaštitu hrvatske narodnosti i jezika.³⁵ Banski namjesnik Lentulaj zamolio je hrvatskog predstavnika na Dvoru, barona Kulmera i kralja da se u Hrvatsku više ne šalju dopisi na njemačkom, već da vlada šalje i prima dopise na hrvatskom jeziku, kako bi se u praksi potvrdilo načelo ravnopravnosti naroda.³⁶

U prvim tjednima 1849, kako su se uspješno razvijale vojne operacije u Ugarskoj, još je često optimističko raspoloženje u hrvatskoj javnosti. Zagrebački su listovi, uključujući i novopokrenuti list *Südslawische Zeitung*, pisali da osnovni hrvatski ciljevi još nisu ispunjeni, ali to se može očekivati u budućnosti. Izražavano je povjerenje u rad Austrijskog parlamenta, koji bi trebao osigurati ustavnost i narodnu ravnopravnost i olakšati kasnije priključenje Trojedne kraljevine austrijskim pokrajinama, kao i uvjerenje da ne može doći do jačanja neustavnih konzervativnih snaga i da su osnovne tekovine revolucije osigurane.³⁷ No, ubrzo će se pokazati koliko su te procjene bile pogrešne. Austrijska se vlada u Austrijskom parlamentu izjasnila za središnju ulogu kralja u donošenju ustava, protiv načela narodnog suvereniteta. To je bila dodatna teškoća za rad Parlamenta, koji je bio rastrzan čestim nacionalnim sukobima i jezičnim teškoćama, jer mnogi zastupnici nisu dobro poznavali službeni njemački jezik. U zauzetim krajevima Mađarske vojni su zapovjednici, uz odobrenje službenih bečkih krugova, postavljali za upravitelje mađarske konzervativce, čak i u županijama nastanjenim nemađarskim stanovništvom. Mađarski su konzervativci bili pro-habsburški orijentirani, ali ništa manje isključivi prema drugim narodima te pristalice mađarske hegemonije nad njima. Uz njemačke dopise bečke vlade u Hrvatsku su počeli povremeno stizati i dopisi na mađarskom od pojedinih mađarskih organa. To su bili dodatni razlozi sve većeg nezadovoljstva hrvatske javnosti austrijskom politikom i uzrok postupnog prelaženja u opoziciju. U toku siječnja i veljače 1849. u zagrebačkim se listovima sve češće pojavljuju kritike austrijske vlade, pri čemu se najviše ističu njezina germanizatorska, centralistička i, u pojedinim krajevima Mađarske, promađarska politika. Sve se češće izražava tjeskoba oko ostvarenja čak i užitih hrvatskih političkih ciljeva, posebno državne autonomije. Pitanje Vojne granice hrvatska je javnost ranije ostavljala po strani, nadajući se prihvaćanju

³⁵ HDA, BV, UO, kut. III., 1848/787, 789, kut. IV., 1848/148, 357, 372, 373, 374.

³⁶ HDA, BV, UO, III., 1848/787, IV., 1849/7. Od te intervencije nije bilo velike koristi, jer je austrijska vlada i dalje slala povremene dopise na njemačkom, što će nakon rujna 1849. postati uobičajena praksa.

³⁷ NDHS, 4. I. 1849/2, 6. I. 1849/3; AZ, 2. I. 1849/1, 4. I. 1849/2, 11. I. 1849/5; SJ, 2. I. 1849/1, 4. I. 1849/2, 6. I. 1849/3, 9. I. 1849/4; SZ, 5. I. 1849/2.

saborskih zaključaka. No, sada se sve češće kritizira održanje starog birokratskog i polufeudalnog sustava, koji nije bitno promijenjen Jelačićevim «olakšicama».³⁸

Vojni uspjesi u Mađarskoj, kada se činilo da je mađarska revolucija na izdisaju, ohrabрили su cara i vojne krugove, da raspuste Parlament i proglase oktroirani ustav u ožujku 1849. Taj je čin opravdan nacionalnim sukobima u Parlamentu i potrebom političkog jedinstva Monarhije. Po ustavu, car obnaša ključnu političku vlast s presudnim ovlastima, parlament ima sporedni značaj, a čitava carevina je razdijeljena na krunovine. Zajednički poslovi trebali su biti ne samo vanjski, financijski i vojni, već i sve druge bitne političke i ekonomske funkcije, ukoliko ne bi bile ostavljene pokrajinskim saborima. Po oktroiranom ustavu Monarhija je trebala postati jedinstvena carevina u kojoj više ne bi postojala bitna razlika između austrijskog i ugarskog dijela, iako bi se zadržale pokrajinske granice. I Trojedna kraljevina degradirana je na status krunovine, što je bilo nespojivo čak i s ograničenom pokrajinskom autonomijom prije 1848, a pogotovo sa širokom državnom autonomijom koju je 1848. tražio Hrvatski sabor. Osim nekih formalnih obećanja, ništa nije konkretno izraženo o budućem statusu Dalmacije, Vojne granice i Srpske Vojvodine. Hrvatska je javnost oštro osudila oktroirani ustav, jer je bio uglavnom protivan svim temeljnim ciljevima hrvatske politike i jer su neke njegove dobre strane – proglašenje narodne ravnopravnosti, ukidanje staleških nejednakosti, ukinuće kmetstva itd. – smatrane formalnim ili sporednim. Osnovne su zamjerke bile nepoštivanje parlamentarne procedure, utiranje puta prema apsolutizmu, forsiranje centralizacije i germanizacije, ignoriranje političke autonomije pojedinih područja, posebno zemalja Translajtanije i drugo. U pojedinim tekstovima priznavalo se da ustav ima i dobrih strana, osobito u pitanju upravne i političke modernizacije, ali to nije moglo kompenzirati njegove nedostatke sa stajališta osnovnih ciljeva hrvatskog pokreta.³⁹ Banskoo je vijeće odbilo proglasiti Ustav na području civilne Hrvatske i Slavonije i poništilo je pojedine odluke, kao u slučaju Bunjevca i Rijeke.

Do proljeća 1849. ne postoji značajnija polarizacija unutar hrvatskog političkog pokreta. Predstavnik Hrvatskog sabora kod bečke vlade Franjo Kulmer kritizirao je u pojedinim pismima Jelačiću krajem 1848. i početkom 1849. «radikalno» pisanje pojedinih zagrebačkih listova, posebno *Slavenskog Juga* i *Südslawische Zeitung*. No, jačanje konzervativnih snaga i uspon austrijske reakcije naveli su jedan dio hrvatske političke javnosti na mišljenje da se mora računati s promjenom stanja i nemogućnošću ostvarenje možda i većeg dijela hrvatskih nacionalnih ciljeva. Ta je grupa, vezana uz Kulmera i Metela Ožegovića u Beču te list *Agramer Zeitung* u Hrvatskoj, smatrala da se hrvatska politika ne smije sukobljavati s bečkom vladom, već da mora tražiti *modus vivendi*, kako bi se ostvarili

³⁸ NDHS, 20. I. 1849/9, 23. I. 1849/10, 1. II. 1849/14, 6. II. 1849/16, 8. II. 1849/17 13. II. 1849/19, 15. II. 1849/20, 22. II. 1849/23; AZ, 9. I. 1849/4, 13. I. 1849/6, 1. II. 1849/14, 8. II. 1849/17, 22. II. 1849/23, 27. II. 1849/25; SJ, 9. I. 1849/4, 1. II. 1849/14, 6. II. 1849/16, 20. II. 1849/22, 22. II. 1849/23; SZ, 12. II. 1849/18, 5. III. 1849/27, 7. III. 1849/28, 9. III. 1849/29. Zanimljivo je mišljenje dvorskog kapelana i budućeg đakovačkog biskupa Josipa Jurja Strossmayera, koji je Andriji T. Brliću izražavao čuđenje što ban Jelačić može mirno gledati jačanje reakcije, ali da se ne treba čuditi austrijskoj vladi, koja dosljedno provodi aristokratsku i centralizatorsku politiku (Brlić-Mažuranić, 1948:114).

³⁹ NDHS, 10. III. 1849/30, 13. III. 1849/31, 15. III. 1849/32, 31. III. 1849/39, 7. IV. 1849/42; AZ, 10. III. 1849/30, 15. III. 1849/32, 20. III. 1849/34, 24. III. 1849/36, 29. III. 1849/38; SJ, 10. III. 1849/30, 13. III. 1849/31, 17. III. 1849/33; 29. III. 1849/38; SZ, 12. III. 1849/30, 30. III. 1849/38, 4. IV. 1849/40. Detaljnije o kritici oktroja u zagrebačkim listovima i službenoj politici usp.: Markus, 2000:269-292; Švoger, 2004:170-175. Tada se u zagrebačkom tisku sve češće pojavljuju pohvale starom municipalnom ustavu, ne kao feudalnoj ustanovi, već kao jamstvu hrvatske političke autonomije. Umjesto ranijeg odbacivanja, sada se sve češće zagovara njegovo postupno reformiranje sukladno «duhu vremena». O pitanjima unutarnje (od domaćih čimbenika) i vanjske (od bečkog središta) modernizacije u hrvatskoj javnosti nakon završetka revolucije, detaljnije usp.: Ivanišević, 1984; Gross, 1985; Švoger, 2004.

barem neki ciljevi. Druga grupa, vezana uz ostala tri zagrebačka lista, bila je za politiku sukoba i otvorene kritike, iako bez pristajanja uz mađarski separatizam. U tadašnjoj Hrvatskoj ne postoje podaci o djelovanju neke organizirane protuaustrijske grupe, iako je vjerojatno bilo pojedinaca takve orijentacije.⁴⁰ Nacionalna isključivost mađarskog pokreta onemogućavala je bilo kakvo povezivanje hrvatske i mađarske politike. Hrvatska službena politika nastojala je ići srednjim putem, tj. bez direktnog sukobljavanja s austrijskom vladom, ali i bez namjere da dobrovoljno prihvati centralizatorsku politiku. U travnju 1848. u Beč je poslana delegacija koju su sačinjavali I. Mažuranić, I. Kukuljević, A. Vranyczany i F. Žigrović. Ona je kralju predala memorandum Banskog vijeća i Velikog saborskog odbora u kojem se moli potvrda glavnih saborskih zaključaka o državnoj autonomiji i teritorijalnoj cjelovitosti Hrvatske. Delegacija nije postigla ništa, osim neodređenih fraza i izraza zahvalnosti «vazda vjernom hrvatskom narodu». Jelačić je kralju uputio memorandum u kojem osuđuje promađarsku politiku kneza Windischgrätza, zapovjednika austrijske vojske u Mađarskoj i predlaže da se nakon završetka rata raspusti odgođeni Hrvatski sabor i sazove novi.⁴¹ Jelačić, po nekim oskudnim podacima, nije bio protiv raspuštanja Parlamenta i oktvoja, ali nije sve do kraja srpnja 1849. tražio od Banskog vijeća da ga službeno proglasi. U to je vrijeme, u proljeće 1849, smatrao da će o Ustavu ionako morati raspravljati Hrvatski sabor.

Oktroirani ustav izazvao je veliko nezadovoljstvo hrvatske javnosti zbog mnogih razloga, ali možda najviše zbog pitanja teritorijalne cjelovitosti. Po njemu Vojna je granica trebala ostati kao i ranije politički i upravno odvojena od Provincijala, dok se pitanje sjedinjenja Dalmacije ostavilo za kasnije pregovore, što je, kako se moglo očekivati, ostalo prazno obećanje. Ovdje se može nešto više reći o pitanju teritorijalne cjelovitosti u hrvatskoj politici i političkoj javnosti za vrijeme revolucije 1848-1849. U to je vrijeme prisutna još slaba razina hrvatske nacionalne i teritorijalne integracije, a regionalne specifičnosti još su snažno prisutne. Hrvatsko se ime sporo širilo u političkim krugovima i često se izbjegavalo zbog straha da ne bude vezano uz tri županije sjeverozapadne Hrvatske.⁴² Jelačić je u rujnu 1848. zauzeo Međimurje i postavio banskog namjesnika, koji je nastojao provoditi naredbe Banskog vijeća. U tome je imao velikih problema, kako zbog promađarskog raspoloženja dijela inteligencije, tako i zbog austrijskih vojnih vlasti koje su Međimurje tretirale kao dio Mađarske, dakle kao okupirani teritorij. Ostali su neuspješni pokušaji Banskog vijeća da se već u toku rata provede priključenje Međimurja Hrvatskoj, što je privremeno ostvareno tek krajem 1849, ali je opet izgubljeno 1861. godine. Službeni hrvatski krugovi tretirali su Srijem kao dio Trojedne kraljevine, iako je veći dio bio pod kontrolom srpskog pokreta. Saborski zaključak o ustupanju Srijema Vojvodini nije se mogao provesti, kako zbog nejasne političke situacije, tako i zbog nemogućnosti povezivanja Vojvodine i Trojedne kraljevine. Ban Jelačić bio je protiv mijenjanja statusa Međimurja i Srijema dok traje rat. Zagrebački podžupan Josip Bunjevac zauzeo je krajem kolovoza 1848. Rijeku, čiji je upravni magistrat bio promađarski orijentiran i provodio je neku vrstu kontrole sve do završetka rata. Najvažniji teritorijalni problemi bili su vezani uz Dalmaciju i Vojnu granicu, koje su do završetka rata i kasnije ostale odvojene od Banske Hrvatske i Slavonije. Potreba njihovog pripojenja stalno se ponavlja u dokumentima kako državnih organa, tako i šire javnosti.⁴³

⁴⁰ Urednik *Slavenskog Juga* Dragutin Kušlan sastao se u Beogradu početkom lipnja 1849. s jednim izaslanikom mađarske vlade i pregovarao o mogućnosti uspostavljanja protuaustrijske koalicije. No, to je bilo njegovo osobno nastojanje, bez podrške hrvatskog javnog mnijenja, uključujući i njegov list, čije je uređivanje ubrzo napustio i koje nije ostavilo nikakvog traga u hrvatskoj javnosti. O tome više: Markus, 2000:334-336.

⁴¹ SJ, 3. V. 1849/52.

⁴² Tako Ljudevit Vukotinović, u spomenutoj brošuri «Někoja glavna pitanja našeg vremena» iz travnja 1848, smatra da se za Trojednu kraljevinu treba koristiti skraćeno ilirsko ime, kako se ne bi dao povod regionalizmu i separatizmu.

⁴³ O tim pitanjima detaljnije: Markus, 2000:315-323.

Od ostalih događaja značajnih za ovo razdoblje treba spomenuti rad saborskih odbora, koji su tijekom 1849. izradili nekoliko zakonskih osnova. Hrvatski je sabor u srpnju 1848. odgođen, ali imenovao je nekoliko odbora, koji su trebali izraditi prijedloge o pojedinim pitanjima, koja bi se pretresala nakon što se Sabor ponovno sastane. Rad na izradi tih prijedloga započeo je u siječnju 1849, kada se činilo da je mađarska revolucija na izdisaju i da će se odgođeni Sabor moći vrlo brzo sazvati. Osnova o županijama, koja je izrađena u siječnju 1849. i poslana oblastima na razmatranje, isticala je potrebu očuvanja županija kao nacionalnih ustanova i dio ustavne tradicije, ali i potrebu njihovog reformiranja sukladno ustanovi odgovorne parlamentarne vlade. Županijske skupštine trebale bi odlučivati o najvažnijim privrednim i društvenim problemima, modernizaciji školstva, održavanju prometnica i drugim važnim pitanjima na svojem području. Reformirana županija trebala je postati upravnim temeljem autonomne hrvatske države i bitan čimbenik modernizacije hrvatskog društva.⁴⁴ Osnova o vladi – pod nazivom «članak o ustrojenju državnog vieća» - završena je krajem siječnja 1849. i također poslana oblastima na razmatranje. Ona ističe potrebu stvaranja autonomne hrvatske vlade, koja bi obavljala sve poslove na području Trojedne kraljevine, osim onih, a misli se na vojne, vanjske i financijske poslove, koji su prepušteni središnjim ustanovama – austrijskoj vladi i Parlamentu. Vlada bi trebala biti odgovorna Hrvatskom saboru.⁴⁵ Osnova o saboru, izrađena u ožujku 1849, ostavlja Hrvatskom saboru sve autonomne poslove. Sabor se bira na temelju dvostupanjskih izbora, najprije biranje izbornika u kotarima, a zatim izbor saborskih zastupnika po okružjima. Ustanova virilista je ukinuta, a izbornik predstavlja čitavu zemlju. Osnova o saboru predviđa, za razliku od ranijeg stanja, postojanje dva saborska doma, sastavljena prema imovinskom cenzu. Ovlasti Sabora bile bi ograničene kraljevskim vetom, ali kralj ne može donositi nikakve odluke koje se tiču Trojedne kraljevine bez suglasnosti Sabora.⁴⁶ Osnova o narodnoj vojsci, izrađena u travnju 1849. i izdana kao zasebna brošura, ističe potrebu stvaranja hrvatske narodne vojske kao odvojenog dijela od austrijske vojske. Narodna bi vojska trebala čuvati hrvatske južne granice i eventualno biti značajan čimbenik u rješavanju istočnog pitanja. Osnova o vojsci ukazuje na rastuće nepovjerenje dijela hrvatskih političkih krugova prema politici bečke vlade, jer se autonomija Hrvatske nastoji zaštititi svim sredstvima, čak i onima koja su protivna prihvaćanju zajedničkih poslova.⁴⁷ Osnova o odnosu Trojedne kraljevine prema Austriji, izrađena u travnju 1849. polazi od razlikovanja zajedničkih (vojni, vanjski i financijski) i autonomnih poslova, ali ne govori ništa o austroslavizmu ili federalističkom preuređenju Monarhije.⁴⁸ Osnova o školstvu izrađena je do kraja kolovoza 1849, uglavnom na temelju austrijskog zakona o školstvu, ali prilagođenog hrvatskim prilikama. Njezina je osnovna intencija modernizacija hrvatskog školstva, od pučkih škola koje bi trebale pružiti osnovno obrazovanje, do sveučilišta. Školstvo pripada u autonomne hrvatske poslove, za koje su nadležni Sabor i vlada. Osnova predviđa laičko ustrojstvo školstva, po čemu bi crkvene ustanove, prije svih Katolička crkva, izgubile do tada presudni značaj.⁴⁹ Od izrada osnova nije bilo nikakvih praktičnih koristi, jer se odgođeni Sabor nikada nije sastao.

Austrijska vlada nije imala nikakve direktne ovlasti u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji u vrijeme revolucije 1848-1849. No, u Beču su pozorno praćene političke promjene, posebno

⁴⁴ HPM, ZS 1849., IV C-G 1776.

⁴⁵ HDA, BV, UO, 1849/187.

⁴⁶ HDA, BV, UO, 1849/516.

⁴⁷ *Osnova za utemeljenje narodne vojske u trojednoj kraljevini hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoj*, Zagreb 1849. U jednom pismu banskom namjesniku iz travnja 1849. Jelačić je izrazio nezadovoljstvo zbog slanja osnova oblastima, jer se o njima treba raspravljati na Saboru (Markus, 1998:196).

⁴⁸ NSK, ZR, OIM, R 5848/13.

⁴⁹ HDA, ZS I., 1849/131-130.

rastuće opozicijsko raspoloženje, koje je teoretski moglo dovesti do pojave i jačanja protuaustrijjskih struja. Već u prosincu 1848. Jelačić je od Banskog vijeća tražio veću kontrolu nad «radikalnim» pisanjem pojedinih zagrebačkih listova na temelju izrade tiskovnog zakona, a nešto kasnije tražio je da se u Beč šalje po jedan primjerak svih novina. Tada je Bansko vijeće, opravdavajući se teškim političkim prilikama, izbjeglo donošenje tiskovnog zakona, ali to nije bilo moguće u proljeće 1849. Jelačić je nakratko došao u Zagreb u svibnju 1849. i naredio Prosvjetnom odsjeku Banskog vijeća da izradi «Privrěmeni zakon o štampi». Zakon, zapravo banska uredba, kojom je Jelačić opet prekoračio diktatorske ovlasti potpisujući se kao «ban i dictator», propisuje visoko jamstvo za listove i mogućnost krivičnog progona za zakonska prekoračenja i uznemiravanje javnog mnijenja. Uredba je opravdavana «razuzdanim» i «objesnim» pisanjem pojedinih listova, posebno *Slavenskog Juga* i *Südslawische Zeitung*.⁵⁰ Zagrebački su listovi uglavnom osudili banovu uredbu kao pokušaj da se uguši sloboda tiska i ignoriraju dublji uzroci nezadovoljstva u Hrvatskoj, ali odgovornost su pripisali Prosvjetnom odsjeku, prešućujući Jelačićevu središnju ulogu.⁵¹ Represivni članci uredbe u kasnijim se mjesecima nisu provodili, ali svi su listovi morali platiti propisano jamstvo. Jelačić se kasnije žalio banskom namjesniku da je tiskovni «zakon» ostao mrtvo slovo na papiru, jer glasila «revolucionarne stranke» - mislio je na dva najradikalnija lista – i dalje nesmetano šire svoju propagandu. Zagrebačkom tisku Jelačić je zamjerao preveliku kritičnost prema austrijskoj vladi, širenje nacionalne nesnošljivosti i političke netolerancije, umjesto «mirnog» zalaganja za reformu.⁵² Tijekom lipnja i srpnja 1849. dolazi do produblivanja političke polarizacije u hrvatskoj javnosti, jer Gajeve *Narodne novine* napuštaju opozicijski pravac i sve više prihvaćaju provladinu orijentaciju, ne bitno različitu od *Agramer Zeitung*. Bogoslav Šulek preuzeo je uređivanje *Slavenskog Juga*, koji je zajedno sa *Südslawische Zeitungom* nastavio pisati u opozicijskom duhu, ali u blažem tonu negoli prije. U toku srpnja i kolovoza 1849. dolazi do velikih polemika u hrvatskom tisku oko pitanja protezanja ingerencija središnjih bečkih čimbenika na hrvatske poslove. Povod je bio kraljev patent o rješavanju urbarijalnog pitanja u Hrvatskoj u kojem su potpuno ignorirani saborski zaključci.

U svibnju 1849. sudbina mađarskog revolucionarnog pokreta bila je zapečaćena zbog intervencije ruske carske vojske u korist bečkog dvora. U tim se okolnostima više nije moglo odgađati proglašenje oktroiranog ustava u Hrvatskoj i Slavoniji. Krajem srpnja 1849. Jelačić se i službeno izjasnio za njegovo prihvaćanje, tražeći da se u Beč uputi hrvatsko povjerenstvo, koje će s vladom raspravljati o saborskim zaključcima u okviru državnog ustava. U proglasu narodu od 28. srpnja 1849. Jelačić je tvrdio da oktroirani ustav treba prihvatiti, jer zadovoljava sve hrvatske nacionalne zahtjeve. Jelačić je svim oblastima i Banskom vijeću poslao primjerke Ustava sa zahtjevom da ga što prije proglase. Bansko je vijeće u početku odbilo banov zahtjev, pozivajući se na hrvatsku autonomiju, ali ubrzo je moralo popustiti. Ustav je u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji proglašen u rujnu 1849. Protesti opozicijskih listova nisu bili ni od kakve koristi. Sa završetkom vojnih operacija nestao je i organizirani hrvatski politički pokret. Nakon završetka vojnih sukoba, Banska je Hrvatska ubrzo izgubila široku političku autonomiju koju je imala za vrijeme revolucije. Oktroirani je ustav proglašen 6 rujna 1849, a u kasnijim je mjesecima Bansko vijeće, poput bana Jelačića, postalo prenositelj naredbi bečke vlade. Iako je nastojao zaštititi određene hrvatske tekovine, Jelačić je uvijek na kraju popuštao pritisku, a ponekad je i prednjačio u suzbijanju opozicijskog raspoloženja. To

⁵⁰ NSK, ZR, ZL, BJ, R VIIIa B-2.

⁵¹ NDHS, 10. V. 1849/56, 17. V. 1849/59, 22. V. 1849/61, 29. V. 1849/64; AZ, 5. V. 1849/54, 19. V. 1849/60; SJ, 10. V. 189/55, 12. V. 1849/56, 19. V. 1849/59, 22. V. 1849/60; SZ, 23. V. 1849/63, 25. V. 1849/64.

⁵² Tu su značajna Jelačićeva pisma Mirku Lentulaju (Markus, 1998:244-246) i srpskom novinaru Milošu Popoviću (HDA, BP, CLIV., 1849/329) s početka srpnja 1849.

se osobito vidi u represivnim mjerama protiv dva preostala opozicijska lista – *Slavenskog Juga* i *Südslawische Zeitung* – od kojih je prvi zabranjen na izričitu banovu naredbu, a drugi je privremeno nastavio s objavljivanjem, ali uz znatno manje kritičnih tonova. Te i druge mjere pridonijele su da Jelačić izgubi gotovo svaku popularnost u hrvatskom javnom mnijenju, što se posebno vidjelo kod orkestriranog dočeka prigodom banovog dolaska u Zagreb u lipnju 1850. Bansko vijeće nije se moglo oduprijeti širenju centralizacije i germanizacije, posebno preko Financijskog ravnateljstva pod vodstvom Vinzenza Kappela, iako je nastojalo očuvati korištenje hrvatskog jezika u dopisima inozemnim organima. U ljeto 1850. Bansko je vijeće raspušteno i njegovu je djelatnosti, sada isključivo u interesu bečke vlade, preuzela Banska vlada. Hrvatski je sabor formalno raspušten kraljevim reskriptom u travnju 1850. u kojem se potvrđuju pojedini saborski zaključci, koji nisu bili opasni za centralizaciju Monarhije. U glavnom zakonu za Vojnu granicu iz svibnja 1850. provedene su ograničene reforme, ali zadržana je odvojenost Granice od Provincijala i njemački jezik kao službeni. Tijekom 1850-ih godina u Monarhiji će vladati centralističko uređenje s prevlašću njemačkog jezika, koji će se proširiti i u Hrvatskoj, posebno preko mnogih doseljenih činovnika («Bachovih husara»). To je značilo da je hrvatski pokret, iako uspješan u doprinosu očuvanju Monarhije, doživio neuspjeh u svim svojim glavnim nastojanjima, posebno u ostvarenju široke državne autonomije i teritorijalne cjelovitosti. No, tada su izražene sve temeljne ideje i programi – austroslavizam, federalističko preuređenje Monarhije, povezivanje slavenskih i južnoslavenskih naroda, uži hrvatski ciljevi, modernizacija hrvatskog društva – koji će biti prisutni u hrvatskom političkom i javnom životu sve do 1918.

Literatura

- Bogdanov, V. (1949a) *Hrvatska ljevica u godinama revolucije 1848-49 u svijetlu naše Četrdesetosmaške štampe*, Zagreb
- Bogdanov, V. (1949b) *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49*, Zagreb
- Bogdanov, V. (1958) *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj od prvih stranačkih grupiranja do 1918*, Zagreb
- Brlić-Mažuranić, I. (1948) «Iz korespondencija Andrije Torkvata Brlića», *Grada za povijest književnosti Hrvatske* 16
- Buczynski, A. (2001) «Trojna zapovjedna podređenost Vojne krajine 1848. godine» (Valentić, 2001:123-134)
- Gavrilović, S. (1997) *Srem u revoluciji 1848-1849*, Beograd
- Gross, M. (1985) *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860*, Zagreb
- Horvat, J. (2003) *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939*, Zagreb
- Iveljić, I. (1992a) *Pokušaji modernizacije u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji od 1848. do 1850. godine*, Zagreb (magistarski rad)
- Iveljić, I. (1992b) «Pokušaj stvaranja hrvatske vojske 1848/49. godine», *Časopis za Suvremenu povijest*, 24 (2), 19-42
- Iveljić, I. - Kolanović, J. - Stančić, N. (ur. J. Kolanović) (2001) *Hrvatski državni sabor, sv. 1*, Zagreb
- Ivanišević, A. (1984) *Kroatische Politik der Wiener Zentralstellen von 1849 bis 1852*, Wien
- Jareb, M. (1998) *Hrvatsko-mađarski odnosi od ožujka do rujna 1848. u svjetlu hrvatskog tiska*, Zagreb (magistarski rad u rukopisu)
- Korunić, P. (1981). Jugoslavenska ideja u hrvatskoj i slovenskoj politici za revolucije 1848-1849. godine, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 14, Zagreb

- Korunić, P. (1986) *Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici. Hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848-1870*, Zagreb
- Korunić, P. (1989) *Jugoslavizam i federalizam u hrvatskom nacionalnom preporodu 1835-1875*, Zagreb
- Korunić, P. (1991) «Program konfederalizma u hrvatskoj političkoj i društvenoj misli u XIX. stoljeću», *Povijesni prilozi*, 10, 103-156
- Korunić, P. (1992) «Hrvatski nacionalni i politički program 1848/49. godine. Prilog poznavanju porijekla hrvatske nacije i države Hrvatske», *Povijesni prilozi*, 11, 179-252
- Korunić, P. (1998) «Hrvatski nacionalni program i društvene promjene za revolucije 1848/49. godine», *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 31, 9-39
- Leščilovskaja I. I. (1976-1977) «Idejno-političkoje doseržanije gazeti 'Slavenski Jug' (1848-1849 gg.), *Historijski zbornik*, XXIX-XXX, 309-318
- Leščilovskaja, I. I. (1977) *Obščestvenno-političeskaja borba v Horvatii 1848-1849*, Moskva
- Markus, T. (1998) *Korespondencija bana Jelačića i Banskog vijeća 1848-1850*, Zagreb
- Markus, T. (2000) *Hrvatski politički pokret 1848-1849. godine. Ustanove, ideje, ciljevi, politička kultura*, Zagreb
- Markus, T. (2001) *Slavenski Jug 1848-1850. godine i hrvatski politički pokret*, Zagreb
- Markus, T. (2002) «Zagrebačko političko novinstvo 1848-1850. godine», *Rasprave iz hrvatske kulturne prošlosti*, 2, 283-356
- Markus, T. (2005) *Zagrebački politički listovi 1848.-1850. godine. Izabrani članci*, Zagreb
- Potrebica, F. (1984) *Požeška županija za revolucije 1848-49*, Zagreb
- Stančić, N. (2001a). «Hrvatski 'državni sabor' 1848: na razmeđu epoha i sukobljenih legitimiteta» (Iveljić-Kolanović-Stančić, 2001:29-63)
- Stančić, N. (2001b) «Hrvatski pokret i godina 1848. u hrvatskoj povijesti 19. stoljeća» (Valentić, 2001:11-34)
- Stančić, N. (2002) *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb
- Šidak, J. (1973) *Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*, Zagreb
- Šidak, J. (1979) *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848-49*, Zagreb
- Šojat, O. (1956) «Ljudevit Vukotinović i Četrdesetosma», *Historijski zbornik*, IX., 31-56
- Švoger, V. (1998) «Obrisi hrvatskog liberalizma: Romuald Josip Kvaternik i list *Südslawische Zeitung*», *Časopis za suvremenu povijest*, 31/2, 255-276
- Švoger, V. (2002) *Südslawische Zeitung. Organ nove epohe kod Južnih Slavena*, Zagreb
- Švoger, V. (2004) *Hrvatsko liberalno novinstvo u doba revolucije*, Zagreb (doktorska disertacija u rukopisu)
- Švoger, V. (2005) «Vjerska problematika u zagrebačkom liberalnom tisku 1848-1852.» *Croatica Christiana Periodica*, 56:121-145
- Valentić, M. (1981) *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849-1881*, Zagreb
- Valentić, M. (ur.) (2001) *Hrvatska 1848. i 1849*, Zagreb